

СУША
Сергій Казимирович,
здобувач
наукового ступеня канд. наук
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ В. І. САЗАНОВА НА СУМЩИНІ (1910–1920)

У статті проаналізовано діяльність В. І. Сазанова на Сумщині. Як директор науково-дослідної станції, учений докладає всіх зусиль для створення зразкової установи державного значення, а також проводить плідну наукову роботу, результати якої стали класичним надбанням вітчизняного дослідництва.

В статье проанализировано деятельность В. И. Сазанова на Сумщине. Как директор научно-исследовательской станции, ученый прилагает все усилия для создания лучшего учреждения государственного значения, а также проводит плодотворную научную работу, результаты которой стали классическим приобретением отечественного опытничества.

In the article activity of V. I. Sazanova is analysed on Sumschina. As a director of the research station a scientist adds all of efforts for creation of the best establishment of state value, and also conducts the fruitful advanced study, results of which steel by classic acquisition of domestic opytnichestva.

На сучасному етапі становлення державності в Україні особливо активізуються історичні дослідження, які критично осмислюють та допомагають усвідомити як історичні здобутки, так і доленосні помилки, перегини, часом невинуваті жорстокі політичні репресії минулого. Все це конче необхідно проаналізувати для вирішення напрямів подальшого розвитку, особливо це стосується окремих наук, а також внеску їхніх видатних представників.

До корифеїв вітчизняної аграрної науки по праву належить **Віктор Іванович САЗАНОВ**.

Маємо лише окремі публікації про вченого, де згадується його діяльність [1]. Але в наявних джерелах та літературі не узагальнено цілісної картини його

наукової творчості, формування світогляду; не складено ще бібліографічний

Сазанов Віктор Іванович

показчик його наукових праць, не віднайдено в архівах особову справу.

Актуальність дослідження зумовлена в першу чергу необхідністю правдивого відтворення особливостей розвитку агрономії в Україні на початку ХХ ст. та визначення місця і ролі в ньому В. І. Сазанова, що надзвичайно важливо при проведенні сучасних галузевих досліджень з урахуванням закономірностей розвитку науки у минулому.

Ті сфери діяльності, до яких докладав зусиль В. І. Сазанов, отримували в його особі генератора подальшого розвитку та піднесення. Це організація та розбудова дослідної справи, агрохімія, землеробство, селекція та вища сільськогосподарська освіта не тільки в Україні, а й у Росії, Казахстані.

Початковий етап наукової діяльності вченого тісно був пов'язаний із Сумщиною.

У 1910 році В. І. Сазанов приїздить до Сум уже з певним багажем наукових знань. За плечима були: диплом ученого-агронома Московського сільськогосподарського інституту (1901) (нині Московська сільськогосподарська академія ім. К. А. Тімірязєва); досвід ґрунтознавця в хімічній лабораторії Тверського губернського земства (1901–1902); агрохіміка в Київській лабораторії Мережі дослідних господарств товариства цукрозаводчиків (1902–1904); завідувача хімічної агролабораторії Іванівської сільськогосподарської дослідної станції, згодом завідувача станції (1904–1908); асистента кафедри в Д. М. Прянішнікова в Московському с.-г. інституті (1908–1910).

Отже, у 30-тирічному віці почався новий етап творчої біографії вченого. За рекомендацією Д. М. Прянішнікова його призначають на відповідальну посаду завідувача Сумської сільськогосподарської дослідної станції. Усі свої сили та енергію він зосередив на створенні нової потужної дослідної установи. Що ж дісталось молодому керівникові?

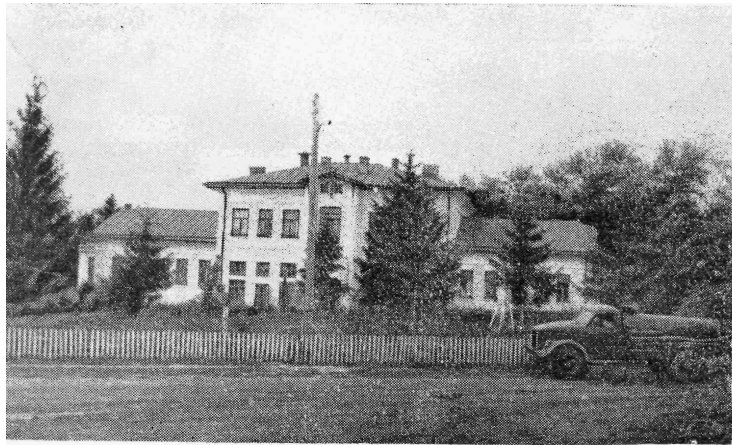
Перший період існування станції проходив у скрутних умовах. Виникнення установи відноситься до 1905 року, коли за клопотанням повітового земства Харківські губернські земські збори виділили 5 000 рублів на облаштування станції та 2 000 руб. щорічного її утримання. Земельний наділ у 8 десятин, приміщення для лабораторії, худоба та різний реманент надавався Сумським повітовим земством із майна Сумської нижчої сільськогосподарської школи, що належала повітовому земству і розташовувалася у 3-х верстах від міста Сум Харківської губернії [2]. Таким чином, своїх будівель станція не мала, а користувалася шкільними приміщеннями.

Тодішній завідувач станції М. А. Єгоров (з часом видатний учений, професор Харківського університету і Харківського с.-г. ін-ту) [3] перебував одночасно викладачем хімії, ґрунтознавства та керував деякими практичними роботами учнів. Він і склав першу програму робіт станції. В 1908 році М. А. Єгоров пішов із посади, а ведення дослідів тимчасово було доручено викладачеві спеціальних дисциплін сільськогосподарської школи А. А. Романиці.

За ці роки були проведені досліді з вивчення різних прийомів обробітку ґрунту, головним чином парового у трипільній сівозміні, при застосуванні мінеральних добрив та випробуванні сортів картоплі, ярих зернових та багаторічних трав [4].

Ще в 1903 р. Департамент землеробства тодішньої Росії опублікував проект порайонного вивчення сільського господарства, складений досвідченим дослідником та організатором В. В. Вінером, за яким планувалося облаштування низки великих обласних дослідних полів і станцій. Багато губернських земств відгукнулося, організувавши в себе обласні, районні поля та станції. А на 1910 р. Харківським губернським земством був складений наступний проект мережі дослідних установ для обслуговування всієї губернії. За ним Сумській станції надавався статус районної установи, яка повинна була обслуговувати 3 північно-західних повіти Харківської губернії: Сумський, Лебединський, Ахтирський, відмінною рисою яких був розвиток посівів цукрового буряка та картоплі.

Звичайно, такі завдання могла виконувати набагато потужніша установа. Тому у вересні 1910 року станції надається земля (61 десятина) за 5 верст від м. Сум по Роменській дорозі. Земля, що була в розпорядженні станції, була надто виснажена селянським господарюванням, довгий час не удобрювалася, була дуже забур'янена. Отже, після 5 років існування станція повністю реформується, переноситься на нове місце, фактично починає роботу з нуля.

Головний корпус Сумської сільськогосподарської дослідної станції

На таких умовах В. І. Сазанов приступає до безпосередніх керівних обов'язків. Перші роки (1910–1912) пішли на побудову нових приміщень, придбання реманенту та обладнання. Нова станція мала тепер такі відділи та напрями робіт : відділ рільництва (з 1913 р.) ; відділ застосування (з 1922 р.); селекція (1913–1922 рр.); роботи з агрохімії велися при добре обладнаній хімічній лабораторії (1913–1918 рр., поновлені з осені 1926 р.); сітка колективних дослідів (з 1915–1916 рр., поновлена з 1925 р.); селекція городніх культур : морква, квасоля, редис (з 1917 р.). Науково-допоміжними підсобними господарствами дослідного поля були: вегетаційний будиночок (з 1912 р.), метеорологічна станція (з 1914 р.), ґрунтовий музей (з 1913 р.), бібліотека.

Тільки тепер, коли матеріально-технічна база устаткувалася, дослідження починають проводитися згідно з науковими вимогами. Для очищення від бур'янів та підготовки до закладення дослідів цілий рік земля перебувала під чистим паром. На наступний – було здійснено порівняльний засів із метою з'ясування умов подальшої роботи. Результати цих робіт опубліковані

В. І. Сазановим у випуску 2 «Трудів» станції [5]. Для з'ясування природних умов району розташування установи проф. А. І. Набоких провів ґрунтове дослідження. Ґрунтові моноліти, які бралися для цього, в подальшому перейшли до музею Сумської станції. Обов'язковим В. І. Сазанов вважав досконале дослідження економічних умов. Для цього використовувалися статистичні дані земства, описи господарств та матеріали вивчення господарств працівниками дослідної станції. На основі цих матеріалів директором було складено програму діяльності Сумської дослідної станції [6], яка після обговорення на спеціальній нараді представників суспільних організацій, агрономів, дослідників була схвалена і затверджена. У програмі головною метою поставлено завдання підвищення врожайності та загальної продуктивності полів господарств району. До неї увійшли всі питання обробітку ґрунту; удобрення мінерального, перегноєм; пари чисті, зайняті; попередники під важливіші культури; сівозміни; кормові культури; сортовипробування та ін. Ця програма мала широкий резонанс серед відомих учених як новаторська. С. П. Кулжинський на 25-річний ювілей наукової діяльності В. І. Сазанова у 1928 році писав: «Насколько я знаю, опубликованная в 1913 г. программа опытов ... с экономическим очерком, являлась у нас первой работой, где так ярко, в краткой, доступной всем форме дан анализ экономики района и прогноз будущего. ... 15 лет тому назад такой подход опытника был крупным новым шагом вперед и этим Виктор Иванович вписал в историю с.-х. опытного дела новую яркую страницу» [7]. Щодо методики – був обраний польовий досвід, що супроводжувався метеорологічними спостереженнями, визначенням вологості ґрунту, вивченням кореневої системи рослин, динаміки нітратів та інших хімічних визначників, головним чином азоту і фосфору. З весни 1913 р. були закладені відповідно до програми польові дослідні ділянки. Згідно з програмою агротехніка, облік та звітність виконувалися точно та чітко. Існувала своя система записів даних про первинні матеріали в польові зошити, з яких у той же день переносилися дані у три основні книги :

- книга метеорологічних і фенологічних спостережень;

- книга робіт з обробітку ґрунту, посіву і догляду для кожної ділянки, в якій схематично було зображено розміщення всіх ділянок дослідів, а під ними вказувалися дати, якість і умови робіт, що проводилися на дослідях;

- книга даних про первинний матеріал обліку врожаїв з усіх повторів і висновків по кожному досліді.

Така система давала можливість швидко складати звіти, давати висновки з усіх дослідів та готувати дані для друку.

Учений не обмежувався лише організаційною роботою. Крім продуманої програми, сумський період життя В. І. Сазанова був продуктивним у науковому плані. У той час учений ґрунтовно дослідив проблеми глибини оранки та необхідність внесення фосфатів під цукрові буряки [8]. При цьому були одержані раніше не відомі результати. Вони змінили уявлення науковців та агрономів з рослинництва та буряківництва. Академік І. В. Якушкін визначив ці дослідження як класичні, необхідні для будь-якого вченого-агронома [9]. Надзвичайно цінні й нові результати В. І. Сазанова в питаннях про беззмінний посів цукрового буряка й сівозмінах з цукровим буряком. Також С. П. Кулжинський високо оцінив дослідження з еспарцетом – можливості вирощування, поукісні та стерньові його посіви. Наслідки цих дослідів розглядаються як зразкові праці у вітчизняному рослинництві, землеробстві. На результатах Сумської станції, які доступно були викладені В. І. Сазановим, навчаються інші, а висновки широко ввійшли в підручники, довідники та популярні видання.

На початку ХХ століття в Росії, а таким чином і в Україні пробуджується селекційна робота. Слід відмітити, що саме В. І. Сазанов, як дослідник, зразу ж приєднується до цієї течії. Саме на Сумській дослідній станції у 1911 році В. І. Сазанов започаткував цілу низку селекційних робіт. Цю сторінку його наукової діяльності яскраво відзначає Б. Н. Лебединський [10]. Коли в 1911 р. на переважній території України прокотилася загибель озимини, то В. І. Сазанов дослідив, що місцеві сорти краще перезимували. Разом із І. М. Фомічовим було проведено відбір таких рослин. Вони залишилися на полях Сумської с.-г. школи

серед безостої пшениці. Так створювався сорт (*Trit. milturum*) – «Сумська № 1». Такий же відбір рослин, що збереглися, було зроблено разом із С. Л. Панченком на сусідньому зі станцією полі Крамарьова. Ця група різновиду *alborubrum* отримала назву «Сумська № 2». Таким чином, учений віднайшов матеріал, розмноживши на Сумській дослідній станції і тим самим зберігши ті форми пшениці, які перенесли неврожайний рік, що повторюється дуже рідко. Збереження тих форм, які виявилися найвитривалішими в надзвичайно несприятливих роках, є дуже цінним, оскільки селекційна робота, що привела до значних результатів, вирішує в решті-решт проблему поєднання зимостійкості з урожайністю, а ті форми та місцеві сорти, що збереглися в 1911 році, відіграли роль при гібридологічній селекційній роботі.

У цей період селекційні роботи на станції з 1913 р. розгорнулися також і з цукровим буряком. З 1917 року розпочаті роботи під науковим керівництвом В. І. Сазанова і з деякими городніми рослинами : морквою, редискою, столовим буряком [10].

Окремо слід зупинитися на роботі з цукровим буряком. Працювали з плантаторським матеріалом для підвищення цукристості та врожайності. У Сумах учений задумав проводити спрощену, але точну методику оцінки сортів рядковим методом порівняння буряків. Цей напрям наукової роботи був удосконалений і далі. Так, на з'їзді селекціонерів 4–11 грудня 1921 року він виступив із доповіддю про рядковий метод порівняння буряків, надрукований в «Трудах 2-го з'їзду по сортівничо-насіньній справі Цукротресту». У 1921–1922 роках йшла дискусія, чи продовжувати застосовувати насіння німецької селекції, чи розвивати селекцію вітчизняну. Метод В. І. Сазанова став активно застосовуватися з 1923 року при колективних дослідах в Україні та РСФСР СХУ Цукротресту для порівняння різних сортів у багатьох пунктах країни. Започаткована в Сумах і завершена в Полтаві ця методика порівняння принесла вченому міжнародну славу. Вона з успіхом застосовувалась у Німеччині та Великобританії як «метод Сазанова» [11].

В 1911 році Віктор Іванович отримав відрядження до Італії. Тут він зібрав, а згодом і узагальнив цікавий досвід організації післяшкільної сільськогосподарської освіти, а також ведення таких важливих галузей сільського господарства, як рослинництво та землеробство.

Таким чином, можна зробити висновок, що завдяки самовідданій праці В. І. Сазанова Сумська сільськогосподарська дослідна станція стрімкими темпами стала кращою серед собі подібних, багато установ Південної Росії та й усієї Росії брали приклад належного облаштування та організації такої дослідної роботи. Перебування В. І. Сазанова в Сумах – важливий етап не тільки його особистого професійного зростання, а й становлення та розвитку, а зрештою, і піднесення дослідної справи усієї країни. Дуже вдало про це в 1928 році писав директор Носівської дослідної станції С. П. Кулжинський: «Сумская с.-х. опытная станция, руководимая Виктором Ивановичем, справедливо заняла первое место среди всех уже многочисленных тогда аналогичных с.-х. опытных станций» [7]. Отже, у 1920 р. В. І. Сазанов відчував великий творчий потенціал. Не випадково у розквіті сил йому пропонують очолити найстарішу в нашій країні Полтавську сільськогосподарську дослідну станцію, яка теж прийшла в занепад після війни та розрухи. Отже, у цей час йому довелося покинути Суми і переїхати до Полтави та прийняти керівництво великою установою.

Список використаної літератури

1. *Балашов Л. Л.* Віктор Іванович Сазанов // *Агрохимия*. – 1968. – № 5. – С. 147–148; *Самородов В. М.* Що зробив для розвитку агрономії В. І. Сазанов? / В. М. Самородов, С. К. Ісаєва // *Наш рідний край* (сторінки про вчених ботаніків, генетиків, інших природознавців та їх зв'язки з Полтавщиною). – Полтава, 1991. – Вип. 8. – С. 53–62; *Самородов В. М.* До 125 річчя від дня народження В. І. Сазанова / В. М. Самородов // *Вісн. аграр. науки*. – 2004. – № 11. – С. 83–84.; *Самородов В. М.* Сазанов В. І. : з життєпису, наукової та суспільної діяльності (з нагоди 125-річчя від дня народження) / В. М. Самородов // *Вісн. Полтавської держ. аграр. акад.* – 2004. – № 2. – С. 80–84.
2. *Обзор работ Сумской сельскохозяйственной станции с 1906–1910 годы* / сост. В. И. Сазанов. – Сумы, 1911. – 16 с.; *Сумская с.-х. опытная станция* / И. М. Фомичев, П. А. Бражник // *Достижения сельско-хозяйственных опытных станций Украины* : сборник / под ред. В. Румянцева. – Х. : Рад. селянин, 1928. – С. 89–97.

3. *Сазанов В. И.* Возникновение Сумской сельскохозяйственной опытной станции и итоги ее работы за первые годы существования / В. И. Сазанов // Основные итоги науч.-исслед. работ за 1905–1955 гг. : сб. тр. / М-во сел. хоз-ва УССР, УАСХА, Сумская гос. с.-х. оп. ст. ; редкол. : С. К. Войта (отв. ред.) и др. – К. ; Сумы : Госсельхозиздат, 1958. – С. 27–38.

4. *Погорелов П. Н.* Сумской государственной сельскохозяйственной опытной станции 50 лет / П. Н. Погорелов, Н. И. Тихонов // Основные итоги науч.-исслед. работ за 1905–1955 гг. : сб. тр. / М-во сел. хоз-ва УССР, УАСХА, Сумская гос. с.-х. оп. ст. ; редкол. : С. К. Войта (отв. ред.) и др. – К. ; Сумы : Госсельхозиздат, 1958. – С. 5–10.

5. *Рекогносцировочный* [(уравнительный) посев на опытном поле Сумской с.-х. станции] / сост. В. И. Сазанов. – Сумы : Типо-Литогр. П. К. Пашкова, 1913. – 28 с., схематические планы. – (Труды Сумской С.-Х. Опытной станции / Харьковское Губерн. Земство ; вып. 2).

6. *Проект* программы работ опытного поля / сост. В. И. Сазанов. – Сумы, 1913. – 48 с. – (Труды Сумской С.-Х. Опытной станции ; вып. 1).

7. *Кулжинский С. П.* В. И. Сазанов, как опытник-полевод : речь / С. П. Кулжинского // К 25-летию юбилею директора Полтавской сельскохозяйственной опытной станции проф. В. И. Сазанова / Полтавская с.-х. опыт. ст. – Полтава : [Типогр. им. Петровского «Полтава-Полиграф»], 1928. – С. 8–13.

8. *Самородов В. М.* Що зробив для розвитку агрономії В. І. Сазанов? / В. М. Самородов, С. К. Ісаєва // Наш рідний край (сторінки про вчених ботаніків, генетиків, інших природознавців та їх зв'язки з Полтавщиною). – Полтава, 1991. – Вип. 8. – С. 53–62.

9. *40-летний* юбилей Полтавской с.-х. опытной станции. 1884–1924 гг. – Полтава, 1925 – 109 с. – (Труды Полтавской с.-х. опытной станции ; вып. 44).

10. *Лебединский Б. Н.* В. И. Сазанов и селекционные работы в его 25-летней деятельности по опытному делу : доклад / Б. Н. Лебединский // К 25-летию юбилею директора Полтавской сельскохозяйственной опытной станции проф. В. И. Сазанова / Полтавская с.-х. опыт. ст. – Полтава : [Типогр. им. Петровского «Полтава-Полиграф»], 1928. – С. 13–17.

11. *Самородов В. М.* До 125 річчя від дня народження В. І. Сазанова / В. М. Самородов // Вісн. аграр. науки. – 2004. – № 11. – С. 83–84].